

THE TEACHER IN THE MIRROR OF TIME: THE IMAGE OF THE TEACHER THROUGH THE LENS OF BULGARIAN PERIODICALS AT THE END OF THE 19TH CENTURY (A COMMENTARY ON THE NEWSPAPER BUDILNIK, 1898)⁶⁵

Donka Ilieva

FLS''Peyo Yavorov, Silistra

Tel: +359 886 368 008

E-mail: donka.ilieva@eg-yavorov.com

Abstract: The report presents a comprehensive analysis of the image of the teacher as reflected in Bulgarian periodicals at the end of the 19th century, specifically in the newspaper Budilnik from 1898. It combines a historical and cultural analysis, aimed at uncovering societal attitudes toward education, with a linguistic approach. The main objective is to trace both the sociocultural perceptions of the teacher's role in post-liberation society and the key literary-linguistic features of the era.

The analysis of the newspaper text serves as a valuable record of the development of the Bulgarian literary language during this dynamic period. The study focuses on linguistic phenomena characteristic of the late 19th century, as reflected in the contemporary press. Through its interdisciplinary approach, the report seeks to highlight the inseparable connection between the state of the language, public consciousness, and the cultural values conveyed. Ultimately, the research contributes to a clearer understanding of the process of standardizing the Bulgarian language through the lens of public communication.

Keywords: linguistics, newspaper, linguistic method

JEL Codes: L10, L11

ВЪВЕДЕНИЕ

Настоящият доклад има за цел да представи специфичен поглед към образа на учителя, отразен във вестник от 1898 г., като паралелно с това се проследяват ключови езикови особености, характерни за този времеви отрязък. Проучването съчетава историко-културен анализ с езиковедски подход, като в езиковата си част се поставя акцент върху книжовноезиковите явления през посочения период. Вестникът (вестник „Будилник“) представлява ценен документ на своето време, който не само разкрива обществените нагласи към образованието и ролята на учителя, но и служи като ярко свидетелство за развитието на българския книжовен език. Чрез това се цели не само да се проследят специфичните езикови черти на епохата, но и да се подчертае връзката между езика, обществото и културните ценности, отразени в тогавашната преса.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Броят на вестник „Будилник“ от февруари 1898 година попада във важния и динамичен следосвобожденски период на българската история. Това е време на изграждане на държавността, консолидация на политическите сили и остра социална диференциация.

След Съединението (1885 г.) и преодоляването на последвалите кризи, България навлиза в период на модернизация, съпроводена с дълбоки контрасти между европейските стремежи на елита и преобладаващия патриархален бит. Този период се характеризира с бързо развитие на гражданското общество и засилено политическо противопоставяне. В съвършено нови условия се развива и културният живот, което – от своя страна – се отразяват твърде благоприятно върху развия на българския език. „Създаването на самостоятелна българска държава – пише Л. Андрейчин⁶⁶ – е било твърде съществен фактор за развитието на нашия обществен и културен живот, а заедно с

⁶⁵ Докладът е представен пред секция „Езикознание, литературознание, история и философия“ на 64-тата научна конференция на Русенския университет „Ангел Кънчев“ и Съюза на учените-Русе на 17 октомври 2025 година с оригинално заглавие на български език: УЧИТЕЛЯТ В ОГЛЕДАЛОТО НА ВРЕМЕТО. ОБРАЗЪТ НА УЧИТЕЛЯ ПРЕЗ ПОГЛЕДА НА БЪЛГАРСКАТА ПЕРИОДИКА В КРАЯ НА XIX ВЕК (КОМЕНТАР НА ВЕСТНИК „БУДИЛНИК“ ОТ 1898 Г.)

⁶⁶ Андрейчин, Л. Из историята на нашето езиково строителство. София: Народна просвета, 1986.

това и за по-нататъшното развитие на нашия книжовен език. След Освобождението у нас се изгражда система на народно образование, вземат се мерки за подготовка на кадри, за създаване на по-богата и по-издържана учебна литература, обогатява се бързо литературният живот, развиват се при много по-благоприятни условия науката, публицистиката, културният живот, книгоиздаването и пр.“

В този исторически момент периодичният печат се превръща в своеобразна трибуна за идеи – място за отразяване на различни политически, социални и философски възгледи. Вестникът (без значение от спецификата на публикуваното в него) започва да играе важна роля като основен медиатор на обществения живот и инструмент за политическа агитация и гражданско образование. Освен това периодичният печат е носител на културни концепции, инструмент за разпространение на книжовния език, на литературните форми (фейлетон, стихотворение и др.), както и на културните новости. „Защото – четем в „Българската литературна периодика“⁶⁷ – рядко има българско периодично издание без отношение към литературата. И в най-незначителните и мимолетните са публикувани литературно-художествени произведения.“

В резултат на това вестниците започват да играят роля на обществен „барометър“: „Хумористичният периодичен печат е барометърът на културно-обществените настроения, в него е отразена интимната история на българската литература и, смеейки се, българският писател е изразил наред със своята нерадостна участ и трагедията на обществото“⁶⁸.

Вестникът (вестник „Будилник“ – [юбилеен лист] : Учителска среща 13 февр. 1898 г. / Отг. ред. Евгенов . – Варна) представлява ценен документ на своето време, който не само разкрива обществените нагласи към образованието и ролята на учителя, но и служи като ярко свидетелство за развитието на българския книжовен език. Следвайки традицията на сатиричната журналистика, заложена от Христо Ботев (вестник „Будилник“, 1873 г.), редакцията на изданието от 1898 г. си поставя две основни цели:

1. Чрез ирония, гротеска и хумор да „събуди“ общественото съзнание за недъзите на следосвобожденския живот – липсата на разбирателство и сговор, вечните кромоли, дребнотемиято. В уводните текстове се отправя апел за „другарство“ и „сговоръ“ срещу злобата и „ядъ“, като се подчертава, че общите трапези и другарските срещи са поддържали националния дух още „въ турско врѣме“.

2. Опит за отправяне на своеобразна социална критика: Акцентът пада върху трагикомичната съдба на българската интелигенция. Чрез фейлетоните се представя тежкия живот на хората с висше образование (като учителя Тошо с 200 лева заплата), което създава пропаст между техните знания и битовата им реалност.

В края на XIX век учителят (даскалът) е ключова фигура в българското общество, но вестникът изтъква неговата двойствена позиция: учителят е носител на прогреса, на просветата, националното самосъзнание и европейската култура в провинцията; въпреки високата си мисия обаче той остава неоценен, поставен в крайно унизително положение.

Особено впечатление прави фактът, че вестникът имитира ръкописно набиране на текста – особеност, която значително допринася за неговата автентичност и художествена стойност. Чрез тази особеност текстът придобива не само визуална индивидуалност – *петелът*, изобразен на заглавната страница допълва словесните образи и засилва посланията на написаното. Текстовете във вестника носят хумористичен оттенък, но не в дух на присмех и насмешка, а по-скоро чрез лека ирония, чрез алегорично разказване, близко до стилистиката на притча или легенда. Интересна е цялостната визия на вестника – изграден е като интересна словесна мозайка, в която отделните фрагменти – стилово разнородни – се подреждат в „разноцветна“ композиция, създавайки усещане за многопластовост и дълбочината на авторовото послание. Именно чрез тази многоаспектност се представя образът (и може би животът, съдбата, дейностите на учителя) – не осмян, а съпреживян, като се подчертава тежестта на неговия труд. Този подход не само омекотява критиката, но и издига фигурата на учителя, подчертавайки неговата мисия на просветител и водач.

⁶⁷ Богданов, Ив. Българската литературна периодика. София: Издателство на Отечествения фронт, 1972, с.119.

⁶⁸ Богданов, Ив. „Българската“, с. 10.

Друга особеност на вестника е, че няма ясно оформени рубрики – те са по-скоро свободни текстове, стихотворения и обявления, отколкото строго дефинирани секции като в днешните вестници. Въз основа на съдържанието, могат да се обособят следните условни рубрики:

- Публицистика/Поезия (Страница 1 и 3): Текстове с поетичен характер и кратки повествователни текстове, отразяващи обществения живот и нрави (напр. „ОбщитѢ трапези“, НадѢждата е мощна“, „Любовь“ и др.).

- Хумористични разкази /Фейлетони (Страница 2): „Се 200 лева“ – историята на Тошо, който завършва гимназия, става учител и после доцент, като основната тема е заплата му от 200 лева и неговите перипетии в учителската професия.

Интересен е и вторият текст: „Второ изгонване отъ рая“ представлява сатиричен фейлетон, който използва библийската притча като стилистичен модел и рамка. Вместо Адам, който е изгонен поради греха на непослушанието, тук е въведен даскал Езекия. Неговото "прегрешение" е чисто светско и интелектуално – той започва да анализира, мери и съди Божиите творения (кое дърво е по-право, кое птиче пее по-хубаво, коя вода тече по-буйно). Изгонването на учителя от Рая и проклятието служат като алегорично обяснение за ниската заплата и постоянния шум (детски шум) и "моралния гнет", които съпътстват учителската професия.

- Обявления (Страница 4): Този раздел съдържа разнообразни реклами и съобщения, като например: „Българската народна банка въ Варна“, „Важно за госпожици“, „Бални ржкавици отъ руска кожа“, „Нови машини за готвене“, „Нови машини за поправяне на тетрадки“ и др.

Във втората част на доклада се разглеждат особеностите на езиково ниво. Трябва да се отбележи, че в най-важните кодификационни документи в областта на правописа – проекта от 1893 г. на първата правописна комисия (в която са влизали първите наши учени-филолози: Б. Цонев, Л. Милетич, А. Т.-Балан, Ив. Шишманов и др.) и „Упътване за общо правописание“ от министър Т. Иванчев (1899) – всички тези особености на нашия книжовен език са вече напълно признати (някои са изрично формулирани, а други личат в езика на самите документи).

Сред характерните лингвистични явления, отразени в езика на вестника като пряко отражение на епохата, са:

I. Употреба на архаичен правопис – особености на морфологично и фонетично ниво:

1. Употреба на краесловно Ъ (ер голям) и Ь (ер малък):

Забелязва се широка употреба на краесловно ъ в края на думи от мъжки род (напр. даскалъ, Господѣ, днесѣ, шумѣ, сговорѣ, животѣ, народѣ, доцентѣ, учебникѣ, апокривѣ и др.), което е белег на историческата фонетична и морфологична система от периода. Краесловното ъ (напр. огньѣ, любовѣ и др.) също се среща в някои форми, отразявайки несъвършената кодификация на езика в края на XIX век.

2. Употреба на ятова гласна (Ѣ):

Наличието на ятова гласна в текстовете (напр. врѣме, общитѢ, надѢждата, напрѣдѣ, голѣмец, видѣлъ, тѣгне и др.) показва продължаващото влияние на старобългарската писмена традиция, която Марин Дринов частично кодифицира чрез приемането на Ѣ като част от официалния правопис, макар по-късно тя да е заменена.

3. Употреба на носовките (голям и малъ юс (Ѥ) които отразяват стария книжовен език (напр. кѣща, сѣдбата и др.).

4. Член -те за мн. ч. при имена от мъжки и женски род (членовѣтѢ) и при прилагателните имена (новитѢ).

5. Форми на местоимения с окончание -й: Употребата на форми като цѣлий и др. свидетелства за морфологични конструкции, които са характерни за тогавашния книжовен език. Тези форми също са част от езиковата норма на времето, въпреки че в по-късен етап са редуцирани или заменени.

6. Употреба на предложни конструкции (напр. отъ рая, отъ дѣтински шумѣ).

II. Употреба на архаична лексика – особености на лексикално ниво:

Текстовете, включени във вестника, са богати на разговорни елементи и турцизми, които са били част от обикновения език по това време, т.е. наблюдава се употреба на думи и форми, типични

за възрожденския и ранния следосвободенски период. Тези лексеми са функционално натоварени – те внасят живост и народен колорит, като същевременно служат за иронично снизяване на стила.

1. Употреба на думи от разговорния стил:

потури, танецъ, злоба, сѣме (семе), бащина къща, чияк, ирген (ерген), тъпан, клетвите, му заръчал, натирил го (изгонил го) и др.

Интересна особеност е съвместната употребата на думите „даскал“ и „учител“ („учителки“).

2. Употреба на фразеологизми / разговорни изрази:

разум да бере (да учи)

служба да наиде (да започне работа, да работи по професията си)

влече в дългове до шия (задлъжнял)

както му беше реда (както се очаква)

нямало що да прави (нямало какво да прави)

да бута науката напред (да учи, да изследва в този контекст)

За нуждите на проучването включваме стих от вестника (тук сме осъвременили правописа с цел по-лесното осмисляне на думите)

Беше нявга (някога) златно време,

га (когато) учител на колене

смийше (посмиваше) ученици да тури (да сложи, да постави)

и със жилавата пръчка

като премахне

сяка (всяка) глъчка

цялий час да ший потури.

3. Употреба на турцизми

Ядъ (от яд), мухабети (разговори, бърбене, сладки приказки), хатър (услуга, благосклонност, в смисъла на прави добро), харно (хубаво, добро), таман (точно, тъкмо), дано (дано, дай Боже), чирак (в смисъла на начинаещ, млад специалист в контекста), зестра (имот, който булката внася в брака) и др.

III. Синтактични особености и структури – особености на синтактично ниво:

1. Сложност на изреченията:

Текстовете отразяват предимно сложни изречения (сложни съставни и сложни съчинени изречения). Използват се дълги, натоварени с пояснения, конструкции, характерни за книжовния стил от епохата. Това свидетелства за стремеж към изразяване на логическа връзка и аргументация, типична за просветителските и публицистични текстове.

2. Словоред:

Често се среща инверсия и неутрален словоред, повлиян от църковнославянската и руската синтактична традиция, което създава тържествен тон и подчертава определени смислови елементи.

3. Повторения и стилова риторика:

В синтаксиса личи тенденция към риторично оформление чрез повторения на фрази или синтактични паралелизми — явление, често срещано в публицистиката и възрожденската реч.

4. Емоционалност: Във фейлетоните и притчите синтаксисът е насочен към емоционално въздействие, като се използват възклицателни и повелителни форми (Напр. *Хай да пиемъ, хай да пиемъ!*).

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Езикът на „Будилник“ от 1898 г. е отличен пример за преходния етап на българския книжовен език, който съчетава архаични елементи с нововъзникващи разговорни тенденции. Изследването показва ясно, че този период е време на утвърждаване на книжовните норми, заложили от Марин Дринов, особено в областта на морфологията и синтаксиса. Морфологичните особености като употребата на ятова гласна, краесловен ер, специфичните местоименни форми и др. свидетелстват

за една все още жива преходна езикова система. Синтактичните структури отразяват влияние от по-старите книжовни традиции и стремеж към изразителност и логическа завършеност на мисълта. Вестникът, разгледан в този доклад, представлява не само исторически документ, отразяващ социалните и моралните конфликти в зараждащото се българско гражданско общество, поставяйки акцент върху тежкото положение на просветителската класа. но и ценен източник за проследяване на езиковото развитие в ключов етап от историята на българския език.

REFERENCES

Bogdanov, Iv. (1972). Bulgarian Literary Periodicals. Sofia: Publishing House of the Fatherland Front (**Оригинално заглавие:** Богданов, Ив. (1972). *Българската литературна периодика*. София: Издателство на Отечествения фронт).

History of the Modern Bulgarian Literary Language. (1989). Sofia: Publishing House of the Bulgarian Academy of Sciences (**Оригинално заглавие:** История на новобългарския книжовен език издание: 1989, Издателство на БАН).

Lyubomir Andreychin. (1986). From the History of Our Language Construction. Sofia: Narodna Prosveta (**Оригинално заглавие:** Андрейчин, Л. (1986). *Из историята на нашето езиково строителство*. София: Народна просвета).